

Saturs

Ievadvārdi (<i>B.Zepa</i>)	5
Jauns pētījums tiesību socioloģijā. Par profesores Sanitas Osipovas monogrāfiju "Tiesību socioloģija" (<i>A.Vilks</i>)	8
Grāmatā izmantotie saīsinājumi	14
Ievads	15
1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze	17
1.1. Tiesību socioloģijas priekšmets un saikne ar citām jurisprudences nozarēm.....	17
1.2. Socioloģijas un tiesību socioloģijas ģenēze un pamatlicēji	27
1.2.1. Šarls Luijs de Monteskjē – sociologs pirms socioloģijas.....	28
1.2.2. Klasiskās zinātnes koncepcija un jurisprudences attīstība tās ietekmē	31
1.2.3. Socioloģijas pamatlicējs Ogists Konts	37
1.2.4. Pozitīvās tiesību skolas loma tiesību socioloģijas izveidē	40
1.2.5. Tiesību socioloģijas pamatlicēji: Eižens Ērlihs, Emils Dirkems un Makss Vēbers	47
<i>Eižens Ērlihs</i>	47
<i>Emils Dirkems</i>	49
<i>Makss Vēbers</i>	56
1.2.6. Teodora Geigera un Niklasa Lūmana ieguldījums tiesību socioloģijas attīstībā	61
<i>Teodors Geigers</i>	61
<i>Niklass Lūmans</i>	65
2. Sabiedrība un tiesības	71
2.1. Sabiedrība un sociālās normas	71
2.2. Noslāņošanās procesi sabiedrībā.....	77
2.3. Sociālā struktūra.....	82

2.4.	Darvinisma ietekme uz izpratni par sabiedrības uzbūvi.....	91
2.5.	Sociālie statusi un lomas	93
2.6.	Socializācija un tiesiskā socializācija.....	102
2.7.	Konflikts sabiedrībā un indivīda lomu konflikts.....	108
2.8.	Deviācija	112
2.9.	Sabiedrības vienotība un integrācijas politika.....	116
2.10.	Tiesiskā apziņa un juridiskā kultūra.....	119
3.	Tiesību socioloģijas metodes.....	128
Pielikums.	Izpratne par sabiedrību viduslaiku zinātnē un tās evolūcija reformācijas procesu ietekmē	150
Jēdzienu rādītājs.....		160
Personu rādītājs.....		171
Izmantotā literatūra		177

Ievadvārdi

Ja Eižena Ērliha darbu "Tiesību socioloģijas pamati" (1913) uzskatām par tiesību socioloģijas kā zinātnes nozares aizsākumu, tad pavisam drīz svinēsīm tiesību socioloģijas simtgadi. Daudz vai maz, bet izrādās, ka tieši tik daudz laika bija vajadzīgs, lai Latvijā tiktu uzrakstīta pirmā grāmata tiesību socioloģijā. Tiesa, par šīs zinātnes aizsācējiem Latvijā uzskatāmi Latvijas universitātes profesori Vasilis Sinaiskis un Aleksandrs Krugļevskis, kuri jau 30.gados un 40.gadu sākumā tiesību jautājumus aplūkoja arī no socioloģiskā aspekta.

Tiesību socioloģija ir starpdisciplināra nozare, kas izveidojusies divu zinātņu – socioloģijas un tiesību zinātnes – ceļiem krustojoties. Līdzīgi arī šī grāmata saveda kopā mūs – tiesību zinātnieci Sanitu Osipovu un mani, socioloģi Brigitu Zepu. Apstākļos, kad Latvijā tiesību socioloģijas nozare vēl tikai veidojas (vai atdzimst), kad universitātēs vēl nav ietverta šāda specializācija, vien ir izstrādāti pirmie lekciju kursi, ir liels izaicinājums rakstīt grāmatu, kas līdztekus savai zinātņu nozarei prasa pārzināt vēl otru zinātnes nozari.

Kā tiesību socioloģijas virziena veidotāja Latvijā Sanita Osipova ar savu grāmatu parāda, ka, viņasprāt, par maz ir sniegt vienkāršu ieskatu par to, kā šis virziens veidojies, bet ir jāvēlas vairāk – likt lasītājam izprast dažādus intelektuālos avotus, kas, kopā savilkti kā pavedieni kamolā, sniedz izpratni par sociālajiem dzinumiem un izzināšanas ceļiem, kuri noveduši pie jaunā zinātnes virziena. Te ir aplūkoti gan dabaszinātņu, gan filozofijas, gan tiesību zinātnes, gan socioloģijas attīstības nozīmīgie pavērsieni, kuru apzināšana padara dziļāku un pamatīgāku izpratni par jaunā virziena rašanos.

Sanita Osipova ir dziļi izpētījusi un atspoguļojusi tiesību socioloģijas kā zinātnes izveidošanos. Tomēr jāatzīst, ka lielais uzsvars uz klasiskās socioloģijas skolām un to ietekmi uz tiesību socioloģiju ir liedzis iespēju ielūkoties jaunāko socioloģijas virzienu plejādē. Ja ļoti lielos vilcienos aplūkojam socioloģiskās izpētes kopainu, tad tajā ieraugām divu lielu virzienu pretnostatīšanos. Pirmais ir socioloģijas pamatlicēju Ogista Konta, Herberta Spensera, Emila Dirkema iedibinātais funkcionālisms, kura augstāko virsotni 20.gadsimta 70.gados

sasniedz Tolkots Pārsons. Šo socioloģijas dižgaru skatījumā sabiedrība tiek uzlūkota kā sociālo struktūru mijiedarbe, šīs struktūras veido sociālos ietvarus, kas nosaka indivīda socializāciju, uzvedību. Šīs pieejas patoss ir zinātnes neizsmeļamās iespējas un aicinājums pētīt objektīvi pastāvošās likumsakarības, lai, balstoties uz to, pildītu zinātnes augsto mērķi – pilnveidotu sabiedrības dzīvi. Šajā teorētiskajā perspektīvā indivīds tiek uzlūkots kā sistēmas ietekmes produkts, savukārt pārliecība, ka, uzlabojot sistēmu, pilnveidosies indivīds, ir sociālās izpētes dzinulis. Analīzes līdzekļu arsenālu veido fakti, skaitļi, hipotēžu pārbaude, sociālie eksperimenti.

Tomēr tikpat spēcīgs, tiesa, gados jaunāks, virziens, kura aizsākumi ir meklējumi jau 20.gadsimta sākumā Maksa Vēbera darbos, ir interpretatīvā socioloģija, kas pētnieka uzmanību no sociālajām struktūrām pārnes uz pašu indivīdu, tādējādi uzmanības centrā izvirzot indivīdu un uzsverot tā radošo dabu. Šajā virzienā indivīda socializācija un uzvedība tiek skaidrota kā indivīdu mijiedarbes rezultātā radušās zināšanas un pieredze. Īpašu vērību šai perspektīvai piešķir lingvistu, antropologu un sociologu darbības ceļu krustošanās, kas paver jaunu skatījumu uz valodu, parādot, ka valoda nav vis apkārtējās pasaules atspoguļojums, bet ir līdzeklis, ar ko sabiedrība konstruē sociālo realitāti. Valodas konstruējošās dabas atklāšana paver jaunas pētnieciskās iespējas – pētīt valodu tādu, kādu to lieto indivīds, modernā socioloģija izzina sabiedrību. Cietušā, vainīgā, tiesneša, advokāta runātie teksti veido sociālās realitātes tiesiskās dimensijas. Te arī tiesību socioloģijai paveras jauni izpētes lauki. Redzam, ka izpēte ir iespējama, ne tikai mēģinot skaidrot, kā ārējie apstākļi noved pie indivīda antisociālās rīcības, bet arī uzmanību pievērštam, kā indivīds, interpretējot lietas un notikumus, konstruē sociālo realitāti. Šo valodas konstrukciju izpēte sniedz pētniekam, piemēram, izpratni par ceļiem, kas ved uz noziedzību, tā palīdz izskaidrot, kāpēc cilvēki pakļaujas vai arī nepakļaujas likumam.

Interpretatīvās perspektīvas ietvaros rodas arvien jaunas teorijas un analīzes pieejas, kuras analīzes līdzekļu arsenālu veido teksts un teksta izpētes paņēmieni, tostarp diskursa analīze. Kā sabiedrībā, piemēram, izplatās diskurss par nodokļu nemaksāšanu, par likumu ignorēšanu, ierēdņu pērkamību utt. un kā tas kļūst par cilvēku rīcību ietekmējošu spēku, visu šo aspektu atklāšanai atbilstoša metode ir diskursa analīze.

Daudz kas no minētā vēl nav atspoguļojies šajā grāmatā, bet dažādās izpētes perspektīvas, tostarp interpretatīvā, par kurām esam aizrautīgi diskutējušas ar autori, jau iezīmē vīziju nākamajai Sanitas Osipovas grāmatai. Tomēr jaunāko socioloģijas virzienu aplūkošana bez pamatlicēju izpētes būtu nevietā, tāpēc bija jāspēr pirmais solis, lai tam sekotu nākamais.

Šī grāmata ir ceļa sākums – ne tikai sākums Sanitas Osipovas darbam, šo taku iestaigājot, bet arī tiesību socioloģijas kā zinātnes atdzimšanai Latvijā.

Novēlu labu ceļa vēju šai pirmajai grāmatai, kam, ļoti ceru, sekos arī citi autores darbi.

Dr. sc. soc., profesore **Brigita Zepa**

Jauns pētījums tiesību socioloģijā

Par profesores Sanitas Osipovas monogrāfiju "Tiesību socioloģija"

Profesores S.Osipovas monogrāfija tiesību socioloģijā vislielākā mērā kompensē to, kā Latvijas juridiskajai zinātnei, praktizējošiem un vēl topošiem juristiem jau pietiekami ilgu laiku trūka, – plaša pētījuma ar dziļu vēsturisku un salīdzinošu analīzi par reālajām tiesībām, kas lielākā vai mazākā mērā tiek īstenotas sabiedrībā. Tiesību nozarēs un apakšnozarēs tiek pētīti tiesību institūti un normas, to struktūras, kvalificējošas iezīmes, piemērošanas nosacījumi utt., taču samērā šaurā konkrēto disciplīnu kontekstā. Reālajā dzīvē, diferencētajā sabiedrības modelī un konkrētajās attiecībās tiesību normu būtība, funkcionēšana, to efektivitāte, piemērošanas rezultativitāte atšķiras no likumdevēja noteiktā tiesību modeļa.

S.Osipovas monogrāfija ir loģiski pēctecīgi un saturīgi veidota. Autore dziļi un fundamentāli analizē tiesību socioloģijas kā patstāvīgas juridiskas zinātnes veidošanos, tās atdalīšanos no tiesību teorijas, tiesību filozofijas un tiesību vēstures, tās neapšaubāmo saistību ar citām juridiska rakstura zinātnēm. Pilnīgi pamatoti tiek uzsvērts, ka tiesību socioloģija ir starpdisciplināra juridiska zinātne, kas ietver visu tiesību nozaru iegūto teorētisko materiālu un praktisko pieredzi. Tiesību socioloģija izzina indivīda, kā arī sociālo grupu, sabiedrības juridiska rakstura darbības, pēta cēloņsakarības starp šīm darbībām un tiesību institūtiem, institucionālo sistēmu, juridisko kultūru un tiesisko apziņu.

Var pievienoties monogrāfijā paustajai atziņai, ka tiesību socioloģija ir zinātne par tiesību sociālo realitāti.

Darbā interesanti tiek parādīta socioloģijas un tiesību socioloģijas rašanās un attīstība. Minēto disciplīnu vēsturiskais ekskurss iezīmēts no laika posma, kad socioloģija un tiesību socioloģija sāka veidoties kā patstāvīgas zinātnes. Šo zinātņu izveidē netiek aizmirsts arī Šarla Luija de Monteskjē, Tomasa Hobsa, Čezāres Bekaria, Čezāres Lambrozo ieguldījums.

Pietiekami diskutabls ir jautājums par to, vai postmodernajā sabiedrībā, kopš pagājušā gadsimta 60.–70.gadiem nebūtu lietderīgi izmantot un analizēt antīko laiku, viduslaiku vai XVIII–XIX gadsimta raksturīgās atziņas, kam varētu būt socioloģisks vai arī tiesību socioloģisks raksturs. Nevar apšaubīt, ka tiesību socioloģijai ar savu reālistiski kritisko attieksmi pret pašreizējo tiesisko realitāti ir pietiekami plašs teorētiska un praktiska rakstura pētnieciskais lauks, tomēr antīko Senās Grieķijas un Romas domātāju un filozofu devums socioloģiski tiesiskās domas attīstībā nav pārvērtējams. Šķiet, autore tomēr netiecas pievienoties zinātniekiem, kuri vēsturiskā kontekstā iezīmētu jaunus tiesību socioloģijas priekštečus. Tas ir diskutabli, vēl jo vairāk tāpēc, ka Sokrata, Platona un Aristoteļa darbos mēs atradīsim atziņas par taisnīgumu, par likumības pamatmērķi, pārdomas par tiesībām un to īstenošanu praksē, kas ir tiesību socioloģijas izziņas virzieni.

Tiesību socioloģijas attīstībā būtiska nozīme ir Č.Bekariam, viņa 1764.gadā izdotajam darbam "Par noziegumiem un sodiem" ir arī neatņemama praktiska pieredze par sodu nežēlības izpausmēm cietumos XVIII gadsimtā. 1760.gadā Č.Bekaria pats vairākus mēnešus pavadīja ieslodzījumā. Var atzīt, ka līdz ar to krimināltiesiskās humānisma un liberālisma idejas sodu politikā bija praktiski un teorētiski pamatotas.

Īpaša nozīme tiesību socioloģijas attīstībā ir Turīnas universitātes profesoram Č.Lambrozo. Pirmkārt, izdarot pētījumus par iedzimto noziedznieku un dibinot antropoloģisko skolu, viņš izmantoja ļoti plašu informācijas ieguves metožu klāstu (statistikas un krimināllietu analīze, novērošana, eksperimenti, anketēšana un intervēšana, antropometriskie mērījumi u.c.). Otrkārt, reti kurš zinātnieks varēja lepoties ar tik plašu empīrisku bāzi (aptaujātie noziedznieki, intervētie likumpaklausīgie iedzīvotāji). Treškārt, Č.Lambrozo veica iegūto datu salīdzinošo analīzi un tos abstrahēja ar sabiedrības ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem. Šķiet, XIX gadsimta kriminologiem, noziedzības un noziedznieka izpētes sociologiem pieder pietiekami redzama loma tiesību socioloģijas izveidē. Darbā nav aizmirsts arī E.Ferri, Č.Lambrozo ideju turpinātājs, kas 1893.gadā uzrakstīja monogrāfiju "Kriminālā socioloģija".

Jāatzīst, ka vēlāk, kā to parāda arī autore, empīriskie pētījumi par "nelabvēlīgām personām" tika izmantoti arī politisko un ideoloģisko problēmu risināšanā. Cilvēki ar "morāliem defektiem" tika sterilizēti, izolēti vai pat iznīcināti. Neapšaubāmi, kā tas izriet no monogrāfijas

vadmotīviem, zinātnes sasniegumus, arī tiesību socioloģijas vai kriminoloģijas jomā, vajag realizēt ļoti piesardzīgi un visas sabiedrības interesēs, ievērojot cilvēka tiesības, bet nevis īstenojot ideoloģiskās pamatnostādnes.

S.Osipova monogrāfijā atklāj arī O.Konta lomu socioloģijas izveidē un viņa nozīmi tiesību socioloģijas evolūcijas kontekstā, izmantojot statistisko un dinamisko kategoriju. Jāatzīmē, autore šīs kategorijas ļoti veiksmīgi izmanto, aplūkojot sabiedrības vienotības un integrācijas politiku (116.–119.lpp.). Bez šaubām, sabiedrību var pētīt kā objektīvu kategoriju ar atbilstošiem statistiskiem elementiem, kā arī attīstības procesā (dinamikā).

Viens no interesantākajiem monogrāfijas aspektiem ir saistīts ar tiesību pozitīvisma attīstību un tā lomu tiesību socioloģijas ģenēzē. Sabiedriskie un ekonomiskie procesi XIX gadsimta otrajā pusē tika pētīti un analizēti no tiesību viedokļa. Autore pamato jurista profesijas nozīmīgumu industriālās un liberālās sabiedrības izveidē. Juristi ar plašu redzējumu un dziļu sociāli politisko (socioloģiski tiesisko) profesionalitāti bija pamats individuāliem panākumiem, tiesību zinātnieki arī veicināja zinātnes un sabiedrisko procesu evolūciju. Minētajā kontekstā netiek aizmirsts K.Markss un F.Engelss, kā arī Latvijas tiesību zinātni studējošie ārvalstīs.

Interesanta ir pieeja jautājumam par to, ka, sakārtojot tiesību sistēmu un normu piemērošanu, var harmonizēt arī sociālo realitāti.

Autore monogrāfijā lielu uzmanību velta tiesību socioloģijas pamatlicējiem E.Ērliham, E.Dirkeam un M.Vēberam. Šie zinātnieki atzina, ka tiesību pamats sakņojas sabiedrībā (E.Ērlihs). Tiesības nevar tikt izprastas tikai ar likumdevēja vai tiesu prakses starpniecību, bet gan izziņot sabiedrību un tās struktūras, kur funkcionē arī tiesiskās attiecības. Tiesību socioloģija ieguva lielāku patstāvību, kā arī transnacionālu raksturu.

E.Dirkeama devums tiesību socioloģijā, kā pamatoti tiek parādīts S.Osipovas monogrāfijā, ir saistīts ar socioloģiskās un vienlīdz arī ar tiesību socioloģijas metodes izstrādi. Pētot sociālos faktus un sociālās normas, E.Dirkeams socioloģijā un deviantoloģijā ieviesa jaunu kategoriju (arī teoriju) – anomiju, ar ko apzīmē normatīvi noregulētās attiecības un procesus. Anomija sekmēja dažādu pretsabiedrisku

parādību izplatību – pašnāvības, noziedzību u.c. Minētajā kontekstā autore apstiprina, ka "noziegums ir normāla noteiktas sabiedrības realitātes sastāvdaļa" (55.lpp.). Papildinot S.Osipovu, atzīmēsim, ka noziedzība ir sabiedrības patoloģisko procesu produkts.

M.Vēbers, pētot sociālo (arī tiesiska rakstura) rīcību, konstruē racionālistisku pieeju valsts pārvaldes un tiesību sistēmas izveidē.

S.Osipova savā monogrāfija pamatoti ir izcēlusi T.Geigera un N.Lūmana devumu tiesību socioloģijas attīstībā.

Autore plaši analizē arī sabiedrības un tiesību mijiedarbību. Lasītāji tajā atradīs pietiekami plašu un dziļu sabiedrībā pastāvošo sociālo normu un to funkcionēšanas nosacījumu analīzi.

Nozīmīgi ir tas, ka S.Osipova pievēršas ne tikai tradicionāli pētītajām tiesību normām, bet arī morālei u.c., kas veido vienotu sistēmu un nosaka kopējo tiesisko kārtību valstī (sabiedrībā). Sabiedrībā sociālie procesi un tās struktūra nav viendabīgi. Sabiedrība zināmā mērā ir diferencēta vai dezorganizēta (A.Makijs, E.Dirkems).

Tiesību socioloģijas uzdevums ir sabiedrības noslāņošanās (stratifikācijas) procesu izpēte, tiesisko normu (sociālo tiesību) pilnīgāka izmantošana diferenciacijas un tās negatīvo seku mazināšanā.

S.Osipova pievēršas arī tādiem sabiedrības dezorganizācijas elementiem kā sociuma sociālās struktūras. Nozīmīgs ir secinājums, ka tiesību normas kā sociālās organizācijas elements apvieno, konsolidē un nodrošina iekšējo kārtību. Lasītājs pētījumā atradīs tādu plaši literatūrā sastopamo terminu analīzi kā "šķiras", "klases", "sociālās grupas", kā arī viedokļus par grupu veidiem un to veidošanās nosacījumiem.

Balstoties uz sociāldarvinistisko pieeju, S.Osipova pievēršas arī jēdziena "rase" analīzei. Pētījumi, kas veikti saistībā ar sociālo un etnisko izcelsmi, neapšaubāmi, ir devuši dažādus empīriskus rezultātus, tostarp arī par krimināla rakstura aktivitātēm (H.J.Šneiders, K.Rudzītis).

Tiesību socioloģijā (arī etnosocioloģijā), fiksējot dažādus uzvedības modeļus atšķirīgās etniskās grupās, būtu jāakcentē uzmanība uz šo grupu tradīcijām, kultūrvērtībām, sociālo mantojumu un mentalitāti.

Pie tiesību socioloģijas izziņas elementiem, ko analizē S.Osipova, pieder arī sociāli tiesiskie statusi un lomas. Statusi ir vistiešākā veidā saistīti ar sociālām, tostarp tiesiskām, normām. Uz statusu pamata

indivīdi realizē visdažādākās lomas, par kuru konsekventu īstenošanu atbild sabiedrības organizatoriskā uzbūve (institucionālā sistēma) ar atbilstošu stimulu vai sodu palīdzību.

Sociālajās normās, kā pilnīgi pareizi atzīst profesore S.Osipova, ir ietverts ideāls personas statuss un loma.

Tiesību socioloģijā pilnīgi pamatoti tiek ietverts arī indivīda tiesiskās socializācijas jautājums. Neapšaubāmi, šajā procesā indivīds ir gan objekts, gan arī subjekts. S.Osipova monogrāfijā akcentē uzmanību uz dažādu sociālo grupu pārstāvju (jaunieši, pilngadīgās personas, zēni un meitenes) socializācijas procesu, veidojot nepieciešamo tiesisko apziņu un juridisko kultūru.

Tiesību socioloģijai pieder liela loma sociālo pretrunu vai konfliktu izziņā, kā arī optimālo risinājumu rašanā. Principā var atzīmēt, ka tiesību normas veidojas kā viens no civilizētās sabiedrības instrumentiem dažādu konfliktu risināšanā. S.Osipova analizē dažādu institūciju lomu konfliktu risināšanā. Pilnīgi pamatots ir atzinums, ka konflikta risināšana daudzos gadījumos institucionalizējas, kas rada pārslodzi atbilstošās struktūrās (tiesās). Šajā aspektā pietiekami lielas perspektīvas ir mediācijai kā vienai no konfliktu risināšanas formām.

Tiesību socioloģiskajā aspektā S.Osipova savā monogrāfijā analizē arī fenomenu, kas saistīts ar novirzēm no sociālām, tostarp tiesiskām, normām, – deviāciju. Jāatzīmē, ka viens no interesantākajiem un saistošākajiem pētniecības virzieniem, kā to pamatoti ir atzinis E.Gidons, ir tieši sociāli novirzītās vai deviantīvās uzvedības izpēte. Varētu atzīmēt, ka visai diskutabla varētu būt autores izmantotā N.Smelsers deviāciju klasifikācija vienkāršās un atvasinātās deviācijās. Pēdējās, iespējams, varētu atzīt par komplicētām deviācijām, kad "persona būtiski vai/un sistemātiski pārkāpj sociālās normas") (113.lpp.).

No tiesību socioloģijas viedokļa, kas būtu svarīgi jaunu pētījumu izdarīšanā, ir atziņa, ka valsts atbilstoši stigmatizācijas teorijai stimulē deviācijas ar nepilnīgiem tiesiskiem aktiem, indivīdu darbības ierobežošanu u.c. (116.lpp.). Zināmā mērā mēs varam secināt, ka valsts ietver sevī deviances elementus, ko mēs it īpaši jutīgi izjūtam krīzes apstākļos.

Aizvien būtiskāk globālajā sabiedrībā izpaužas tās vienotības, saliedētības, kā arī dezorganizācijas elementi. S.Osipova pievēršas

integrācijas procesam saistībā ar tiesību normu ietekmi un vienotības veidošanos. Normatīvā sistēma ar attiecīgu institucionālo ietekmi sabiedrību var vienot vai arī disharmonizēt. Gluži pamatoti šis jautājumu loks ir apskatāms S.Osipovas monogrāfijā.

Starp tiesību socioloģijas elementiem īpaša nozīme ir tiesiskajai apziņai un juridiskajai kultūrai, kā arī to deformācijas veidiem. S.Osipova pievērš uzmanību arī tādai maz pētītai kategorijai kā likumpaklausība, kas neizbēgami ir saistīta ar indivīda un sabiedrības kultūrvērtībām. Strīdīgs ir jautājums, vai indivīda tiesiskā apziņa, neraugoties uz tās nosacīto patstāvību, pastāv kā parādība (123.lpp.), jo tomēr tradicionāli kategorija "parādība" tiek attiecināta uz izpausmju kopumu (tiesiskā apziņa kā juridiska rakstura uzskatu atziņa un jūtu kopums). Pilnībā var piekrist S.Osipovas monogrāfijā paustajai atziņai, ka tiesisko apziņu un juridisko kultūru ietekmē "likumu plūdi", kas samazina normu vērtību, var sekmēt nihilistiskas attieksmes veidošanos pret likumdevēju.

S.Osipovas monogrāfijā plaši ir apskatītas un analizētas tiesību socioloģijas metodes, ar kuru palīdzību ir iespējams iegūt objektīvu un inovatīvu informāciju par tiesiska rakstura faktiem, problēmām vai parādībām. Diskutabls ir S.Osipovas darbā ietvertais Ž.Karbonjē princips – "sacīkstes princips" (129.lpp.). Iespējams, ka precīzāk būtu šo principu traktēt kā pretējo pušu viedokļu izziņa, izmantojot aptaujas. Līdz ar to sacīkstes princips pēc savas būtības ir salīdzināšanas princips vai metode.

Autorei var pilnīgi piekrist jautājumā par to, ka tiesiska rakstura pētījumos lielākajā daļā darbu visskopākā ir metodoloģiskā puse. Jāatzīst, ka S.Osipovas monogrāfija ir izteikti pozitīvs piemērs tam, ka metodoloģiskie aspekti šajā darbā tiek skatīti dziļi, vispusīgi un pietiekami pilnīgi.

S.Osipovas monogrāfija "Tiesību socioloģija" ir interesants, saistošs, un – galvenais – noderīgs pētnieciskais darbs tiesību speciālistiem, praktizējošiem juristiem, kā arī visiem sociālās zinātnes studējošiem, bet it īpaši jaunajiem juristiem.

Dr. iur., profesors **Andrejs Vilks**

Grāmatā izmantotie saīsinājumi

angl.	angļu valodā, angliski
aut. piez.	autores piezīme
fr.	franču valodā, franciski
lat.	latīņu valodā, latīniski
latv.	latviešu valodā, latviski
LPSR	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LR	Latvijas Republika
PSRS	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
sk.	skatīt
t.i.	tas ir
t.s.	tā saucamais, tā saucamā
u.c.	un citi
u.tml.	un tamlīdzīgi
utt.	un tā tālāk
vāc.	vācu valodā, vāciski

Ievads

Grāmata veltīta juridiskajai disciplīnai – tiesību socioloģijai, kuras izpētes objekts ir sabiedrības dzīves tiesiskā kārtība. Cilvēku savstarpējo juridisko attiecību faktiskie modeļi veido tiesību realitāti. Tiesību socioloģijas izpētes objekts būtiski atšķiras no citu juridisko disciplīnu izpētes objektiem, jo tiesību socioloģijā tiek pētītas reālas tiesiskās attiecības, kas bieži vien nesakrīt ar likumdevēja modelētajām attiecībām, kuras ir fiksētas spēkā esošo tiesību normu kopumā. Spēkā esošās tiesību normas tiesību socioloģijā tiek analizētas nevis no to hierarhijas, iztulkošanas vai cita tradicionāli juridiska aspekta, bet gan pētot to efektivitāti (cik labi tās darbojas dzīvē) un ietekmi (gan pozitīvo, gan negatīvo ietekmi) uz sociālajām attiecībām.

Tiesību socioloģijā ir nodibinājušās vairākas skolas, kas pēta tiesību realitāti no būtiski atšķirīgiem metodiskajiem skatupunktiem. Tiesību sociologus var iedalīt sociologos, kas izpēti izdara, balstoties uz premisu, ka tiesību socioloģija ir specifiska tiesību teorija – t.s. socioloģiskā tiesību teorijas skola, un sociologos, kuri tiesību socioloģiju uzskata par socioloģijas apakšnozari. No šī noskaidruma izriet arī pētniecisko metožu klāsts. Pirmajā gadījumā, lai analizētu tiesību realitāti, galvenokārt tiek izmantotas tiesību teorijas metodes, bet otrajā – socioloģiskās izpētes metodes. Teodors Geigers izstrādāja jaunu tiesību socioloģijas modeli, kur integrēja juridiskās un socioloģiskās izpētes metodes. Arī grāmatas autore šo modeli uzskata par labāko metodoloģisko pieeju pētījumam tiesību socioloģijā, jo, izmantojot gan juridiskās, gan socioloģiskās izpētes metodes, ir iespējams iegūt pilnīgāku un precīzāku informāciju par pētāmo tiesību realitātes fenomenu.

Taču tiesību socioloģijas šķelšanās skolās neaprobežojas ar atšķirīgu metodoloģisko pieeju. Dažādiem tiesību sociologiem ir atšķirīgi uzskati par izpētes objektu. Ņemot par pamatu izpētes objektu, tiesību socioloģijā var nošķirt divas pieejas:

- 1) ģenētisko tiesību socioloģiju, kur tiek pētīta juridisku fenomenu veidošanās un attīstība. Skolas pārstāvju darbos uzsvars tiek likts uz tiesību normu un institūtu vēsturisku izpēti. Izmantojot tiesību vēsturi, juridisko statistiku, etnogrāfiju,

- salīdzināmās tiesības u.c. nozares, pētnieki analizē pastāvošo tiesisko attiecību un juridiskās kultūras vēsturiskās saknes,
- 2) operatīvo tiesību socioloģiju, kur uzsvars tiek likts uz spēkā esošo pozitīvo tiesību normu efektivitātes izpēti. Kopš XX gadsimta 60.gadu beigām, kad Eiropu pārsteidza studentu nemieri un atklāsme, ka valsts politika un tās normatīvā forma – tiesības – var sastapties ar noteiktas sabiedrības daļas aktīvu pretdarbību, neatslābst zinātniska interese par tiesību normu leģitimitāti jeb sociālu atzīšanu, par pozitīvo tiesību efektivitāti jeb reālu ietekmi uz sociālajām attiecībām.

Grāmatas autore ir centusies sniegt ieskatu abos tiesību socioloģijas novirzienos: gan ģenētiskajā, gan operatīvajā, uzskatot, ka sabiedrības tiesisko apziņu un spēkā esošo tiesību normu saturu un efektivitāti, kas ir nozīmīgākais tiesību socioloģijas izpētes objekts, vislabāk var novērtēt, papildus izmantojot vēsturisko un salīdzinošo analīzi.

Socioloģijas pētījumus mūsdienās raksturo kvantitatīvās un kvalitatīvās pieejas metodes. Katrai pieejai ir sava specifiskā tehnika (piem., pārskati, intervijas un vēsturiskā analīze), datu iegūšanas ziņā nereti tās viena otru papildina. Pielietojot kvalitatīvās metodes, bieži tiek izmantoti ar kvantitatīvām metodēm iegūti dati. Grāmatas nodaļā par metodoloģiju tiek aplūkotas katras pieejas pamatnostādnes.

Daudzi grāmatā aprakstītie jautājumi ir plašākas izpētes un detalizētas analīzes vērti, un autore sola tos izvērst nākamajās publikācijās par tiesību socioloģiju.

Dr. iur., profesore **Sanita Osipova**
2010.gada 1.septembrī

1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

1.1. Tiesību socioloģijas priekšmets un saikne ar citām jurisprudences nozarēm

Socioloģija ir teorētiska un sistemātiska zinātne par sociālo realitāti.¹ Socioloģija apzina sabiedrībā pastāvošās attiecības un meklē atbildi, kā risināt radušās problēmas.² Socioloģija nav viena monolīta zinātne, bet tā aptver veselu virkni socioloģijas nozaru. Arī mūsdienās socioloģijā turpina attīstīties specializācija. Tiesību socioloģija sāka veidoties XIX gadsimta otrajā pusē drīz pēc socioloģijas kā zinātnes izveidošanās.³ To noteica augošā interese par tiesību realitāti un iespējām ar tiesību palīdzību harmonizēt sabiedrības dzīvi. Līdzās tiesību socioloģijai no socioloģijas ir izaugusi reliģijas socioloģija, politikas socioloģija, demogrāfija u.c. jaunas zinātnes nozares. Socioloģija – līdztekus politoloģijai, ekonomikai, vēsturei, loģikai, valodniecībai, informātikai un psiholoģijai – tiek aplūkota kā jurisprudencei radniecīga zinātne.⁴ Visās minētajās zinātnes nozarēs no dažādiem aspektiem un ar dažādu zinātnisko metodoloģiju tiek pētīta kultūra, sabiedrība un cilvēks.

Tiesību socioloģija ir zinātne par tiesību nozīmi un ietekmi sabiedrisko attiecību regulēšanā. Tiesību socioloģija, atšķirībā no citām tiesību zinātnēm, nepēta tiesības kā spēkā esošu normu struktūru (angl. *law in the books*), bet gan reālas tiesības, kas tiek piemērotas dzīvē (angl. *law in action*).⁵ Tiesību socioloģijas saturā ietilpst jautājumi par tiesību

¹ Kantorowicz H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. – Karlsruhe: C.H.Müller, 1962, S. 75.

² Geiger T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. – Berlin: Luchterland, 1964, S. 5.

³ Luhmann N. *Rechtssoziologie*. – München: Rowohlt, 1972, Bd I, S. 10.

⁴ Grimm D. *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. – München: C.H.Beck, 1976, S. 35–41.

⁵ Rehbinder M. *Einführung in die Rechtssoziologie*. – Frankfurt: Athenäum, 1971, S. 3.

1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

sociālo būtību, sociālo nosacītību, tiesību sociālajām funkcijām, to darbību un nozīmi. Tiesību socioloģija atklāj un analizē tiesību un citu sociālo institūtu savstarpējo mijiedarbību un ietekmi uz sabiedrības dzīvi, padziļināti studē tiesību sociālos uzdevumus un jēgu.⁶ Juristiem ir zināms, ka ne visi likumi tiek vienlīdz strikti ievēroti: ir likumi, kurus, pat gribot, nevar piemērot, jo ir zināmi šķēršļi to piemērošanai, tiesu prakse nav vienveidīga, personas, slēdzot līgumu, cenšas nefiksēt patiesās tiesiskās attiecības, lai izvairītos, piemēram, no nodokļu samaksas. Apkopojot minēto, var secināt, ka juristiem ir vajadzīgi pētījumi par tiesību realitāti, tiesību sociālo dabu un nozīmi, jo pozitīvās tiesības automātiski nerezultējas adekvātās tiesiskajās attiecībās. Tiesību socioloģijas pētījumos tiek atklātas tiesību realitātes neatbilstības pozitīvajām tiesībām, tāpēc pēc nepieciešamības jāapsver iespējas: vai nu grozīt un papildināt pozitīvās tiesības, līdz tās atbilst sabiedrības interesēm, vai arī meklēt ietekmes sviras, lai piespiestu sabiedrības locekļus ievērot tiesību normu priekšrakstus.

Tiesību socioloģijas pētījumos tiek fiksētas cilvēku juridiskās darbības, meklētas cēloņsakarības indivīdu uzvedībā, pētīti realitātē pastāvošie tiesību institūti un indivīdu uzvedības modeļi, konkrētas sabiedrības juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. Mēģinājumi sakārtot sabiedrības locekļu tiesiskās attiecības ar tiesību normu palīdzību, nepētot tiesību realitāti, ir pielīdzināmi ēkai, kas tiek "celta uz smiltīm", un tāpēc ir lemti neveiksmei. Tiesību socioloģijas pētījumi ļauj rast iespējas juridiski harmonizēt sabiedrības dzīvi, celt sabiedrības locekļu tiesisko apziņu, paaugstināt likumpaklausību un tiesību normu efektivitāti. Tieši tas ir viens no tiesiskās valsts mērķiem.⁷ Tiesiskā valstī tiesības realizējas pilnībā, tās ir elastīgas un nodrošina sabiedrības locekļiem nepieciešamo tiesisko aizsardzību,⁸ bet sabiedrības locekļi un amatpersonas ir likumpaklausīgi. Tas, protams, ir ideāls modelis. Tiesiskas valsts organizēšana un nostiprināšana ir viens no mūsdienu valsts mērķiem. Šī mērķa universālumu nosaka cilvēktiesību pārnacionālais raksturs.

⁶ Ланаева В.В. Социология права. – Москва: Норма, 2000, с. IX.

⁷ Fehr H. Die Tragik im Recht. – Zürich: Schulthess & Co. A.-G., 1945, S. 89.

⁸ Kelsen H. Reine Rechtslehre. – Wien: Franz Deuticke, 1960, S. 257.

1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

Zinātnieki bieži uzsver, ka tiesību socioloģija ir starpdisciplināra juridiska zinātne,⁹ kas apkopo sevī visu pārējo tiesību nozaru iegūto pieredzi un juridisko praksi, lai to analizētu ar socioloģiskās izpētas metodēm. Piemēram, tiesību socioloģija pēta jautājumus, kas tiek apskatīti tiesību teorijā, tiesību tālākveidošanas kontekstā, t.s. "tiesnešu tiesības" saistībā ar likumdevēja kompetenci.¹⁰ Hermanis Kantorovičs (*Hermann Kantorowicz*, 1877–1940)¹¹ uzskatīja, ka "*visu jurisprudenci var aplūkot ar socioloģijas starpniecību*".¹² Katru tiesību institūtu, katru tiesisko attiecību var pētīt teorētiski ar juridisko metožu palīdzību, bet var arī empīriski atklāt to reālo dzīvi sabiedrībā, konstatējot, kā sabiedrības locekļi šo institūtu vai tiesisko attiecību uztver un piemēro.

Manfrēds Rēbinders (*Manfred Rehbinder*¹³) jau savos pirmajos tiesību socioloģijai veltītajos darbos uzsvēra, ka mūsdienu jurisprudences teorētiskās studijas noris trijos atšķirīgos virzienos jeb trijās dimensijās. Tiesības tiek pētītas kā tiesību normas, kā vērtību nesējas un kā juridiskā pieredze, ko uzkrāj sabiedrība.¹⁴ Mūsdienās tiesību zinātnē ir nostiprinājusies specializācija. Lai iegūtu pilnīgu priekšstatu par tiesībām, tiesību zinātnieku darbība, teorētiski un empīriski pētot tiesības, notiek trijos dažādos virzienos:

1. Pirmajā apakšnozarē teorētiski tiek analizēts taisnīgums kā tiesību un likumības augstākais mērķis, tiek izziņāti jautājumi par vērtībām. Zinātnieki pēta vērtību atspoguļojumu tiesībās un morālē, analizē dabiskās tiesības. Pirmā virziena pētījumu objekts ir ideālas tiesības. Šos pētījumus izdara tiesību filozofi.

⁹ Rechtsgeschichte un Rechtssoziologie. Zum Verhältnis von Recht, Kriminalität und Gesellschaft in historische Perspektive. Hergestellt von M.Killias, M.Rehbinder. – Berlin: Duncker & Humbolt, 1985, S. 132–139; arī: *Ланаева В.В.* Социология права. – Москва: Норма, 2000, с. 1.

¹⁰ *Rehbinder M.* Rechtssoziologie. 4. Auflage. – München: C.H.Beck, 2000, S. 220.

¹¹ *Raiser T.* Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, S. 54.

¹² *Kantorowicz H.* Rechtswissenschaft und Soziologie. – Karlsruhe: C.H.Müller, 1962, S. 134.

¹³ *Hartfield G.* Wörterbuch der Soziologie. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1972, S. 554.

¹⁴ *Rehbinder M.* Einführung in die Rechtssoziologie. – Frankfurt: Athenäum, 1971, S. 2.

1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

Viņi pēta jautājumus: Kāpēc nepieciešamas tiesības? Kādus mērķus nospraust tiesību tālākajā attīstībā? Kāda politika ir jāizstrādā?

2. Otrās apakšnozares uzdevums ir teorētiski definēt, kas vispār ir uzskatāms par tiesībām, un skaidrot, kā tiesības ir piemērojamas. Šos pētījumus veic tiesību teorētiķi, kam analīzes objekts ir tiesību normatīvitāte. Viņi sniedz atbildes uz citādiem jautājumiem: Kas ir tiesības? Kā piemērot tiesību normu? Tieši kuru normu izvēlēties, lai risinātu konkrētu kāzusu? Kā tulkot piemērojamo tiesību normu?
3. Lai gūtu vispusīgu priekšstatu par tiesībām, empīriski jānoskaidro, kā tiesību normas darbojas praksē. Tāpēc tiek pētīta sabiedriskā dzīve saiknē ar tiesisko kārtību – tiesību realitāte jeb sabiedrības tiesiskā dzīve. Šeit tiek analizēts cits jautājumu loks: Kas piedalās tiesiskajās attiecībās? Kā indivīdi izprot un realizē tiesību normas? Cik lielā mērā un kā tiesības ietekmē dažādu sociālo grupu dzīvi? Kāda ir katras konkrētās tiesību normas sociālā un juridiskā efektivitāte? Uz šiem jautājumiem atbildes tiek meklētas tiesību socioloģijā.¹⁵

Lai tiesību socioloģiju definētu kā zinātni, bieži tiek citēts Hermanis Kantorovičs: "*Tiesību socioloģija ir teorētiska vispārinoša zinātne, kas pēta sociālo realitāti saistībā ar kultūras vērtībām kā tiesību mērķi*" (*Die Rechtssoziologie ist also eine theoretische, die Wirklichkeit des sozialen Lebens mit Beziehung auf den Kulturwert des Rechtszwecks generalisierend bearbeitende Wissenschaft*).¹⁶ Tātad – tiesību socioloģija ir zinātne par tiesību sociālo realitāti. Tā pēta atšķirības starp spēkā esošajām tiesību normām un sociālo realitāti.¹⁷ Atšķirības starp tiesību normām un tiesību realitāti pastāv vienmēr. Tās izriet no katras konkrētās sabiedrības tiesiskās apziņas un juridiskās kultūras. Latvijas tiesību sistēma formāli atbilst tiesiskas valsts modeļa prasībām. Latvijā ir izveidotas institūcijas, kas garantē tiesību ievērošanu: tiesu sistēma, prokuratūra, policija u.c. Tiesas spriedumu var pārsūdzēt gan apelācijas, gan

¹⁵ *Rehbinder M.* Rechtssoziologie. 4. Auflage. – München: C.H.Beck, 2000, S. 4.

¹⁶ *Kantorowicz H.* Rechtswissenschaft und Soziologie. – Karlsruhe: C.H.Müller, 1962, S. 134.

¹⁷ *Geiger T.* Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts. – Berlin: Luchterland, 1964, S. 15.

1. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

kasācijas kārtībā. Tāpat ir izveidotas institūcijas, kas papildus garantē cilvēka pamattiesības: Satversmes tiesa, administratīvās tiesas un tiesībsargs. Taču tiesību realitātē Latvija nav ideāla tiesiska valsts, kaut arī ir izstrādāta atbilstoša tiesību sistēma un institūciju sistēma, kas tiesību normas piemēro dzīvē, uzrauga to ievērošanu un garantē cilvēku pamattiesību respektēšanu. Masu informācijas līdzekļos pēdējos gados gana bieži parādījušās ziņas par "valsts nozagšanu",¹⁸ kas ir pilnīgs tiesiskas valsts pretstats. "*Valsts nozagšana ir pie vainas Latvijas patreizējā morālajā, politiskajā un ekonomiskajā krīzē,*" tā secina bijuši politiķe, pašreizējā vēstures un politikas zinātņu pasniedzēja Ilga Kreituse, "*Valsts nozagšana pirmām kārtām ir savējo bīdīšana valstiski atbildīgos amatos. Rezultātā Latvijā ir izveidojusies aptuveni 200 cilvēku varas elite, kura darbojas savās, nevis valsts interesēs.*"¹⁹ Kā tas ir iespējams, ja valstī ir izveidotas atbilstošas tiesību un institūciju struktūras? Latvijā atšķirības starp normatīvi noteikto (*de iure*) un reālo stāvokli (*de facto*) ir ievērojamas. Likumdevēja mērķis ir mazināt šīs atšķirības, jo tās traucē tiesībām pilnībā pildīt savas funkcijas sabiedrībā. Likumdevējam talkā nāk tiesību socioloģija, kas konstatē un analizē reālo situāciju. Tiesību socioloģijas jautājumu loku sauc arī par tiesību zinātnisko pieredzi jeb empīrismu.

Tiesību socioloģija ir izveidojusies XIX gadsimta beigās un XX gadsimta sākumā uz tiesību filozofijas un tiesību teorijas bāzes, šajās nozarēs izmantojot jaunu, socioloģisku skatījumu uz problēmu apzināšanu un analīzi, ko sniedza jaunizveidotā zinātne – socioloģija. Tie bija tiesību vēsturnieki, teorētiķi un filozofi, kuri pirmie strādāja socioloģijas pētījumu laukā un piedāvāja jaunu, socioloģisku skatījumu uz tiesībām. Viņi aicināja mainīt jurisprudences studijas, ieviešot tajās socioloģiskas metodes. Viņu vidū var minēt Eiženu Ērlihu (*Eugen Ehrlich*, 1862–1922²⁰), kas rakstīja: "*Jaunā jurisprudence mums sniegs ne tikai ierobežotu ieskatu par tiesību būtību un tiesību institūtiem, bet, bez*

¹⁸ Domburs J. Latvijas valsts ir nozagta. Pieejams: <http://www.tribine.lv/ekonomiska-krize/Domburs-Latvijas-valsts-ir-nozagta/10886> (aplūkots 22.03.2010.).

¹⁹ [B.a.]. Valsts nozagšana un apvērsums. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/article.php?id=23136585> (aplūkots 22.03.2010.).

²⁰ Hartfield G. Wörterbuch der Soziologie. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1972, S. 141.